

הרב הראל דביר

צרעת הראש בימינו – השתלת שער ואיסור קוצץ בהרתו

ראשי פרקים:

פתיחה

- א. המקור בתורה
- ב. שיטת הרמב"ן והראב"ד
- ג. שיטת הר"ש משאנץ והרא"ש
- ד. שיטת הרמב"ם
- ה. סיכום שיטות הראשונים
- ו. איסור תלישת סימני נגע הנתק בימינו
- ז. שימוש במשחה להצמחת שיער
- ח. סיכום

פתיחה

מאמר זה נכתב כהמשך למאמרו היסודי ופורץ הדרך של מורי וידידי, ד"ר סודי נמיר הי"ו, שהעלה למודעות הציבור הרחב את הממשק שקיים בין מגוון מחלות עכשוויות ובין הלכות צרעת¹. ד"ר נמיר סקר בבקאותו מקורות רבים שהתייחסו לשאלת קיומה הממשי של צרעת לסוגיה השונים, למשמעותה הרוחנית וההלכתית בזמננו, ועוד, ורבים מהמקורות דלקמן לקוחים ממאמרו. בסיום דבריו ערך ד"ר נמיר רשימה של מחלות שיש טעם לבחון חפיפה בין תסמינים שונים שלהם ובין בהרת, נתק ושחין. את דבריו חתם בקריאה, שלמיטב ידיעתי טרם נענתה:

למעשה ראוי שתלמידי חכמים ורופאי עור ישבו יחדיו ויבדקו אילו ממחלות העור שהובאו בפיסקה ז, אכן יכולות להתאים להגדרות נגעי הצרעת לסוגיהם².

במאמר זה יוצגו וייבחנו שלוש הגדרות אפשריות להגדרת **קרחת וגבחת** וההבדל שביניהן ובין **נתק**. לאחר מכן ייבחנו גדר איסור תלישת סימני צרעת בכלל ובזמן הזה בפרט. בסיום המאמר יובאו התייחסויות לשאלה המעשית: האם ובאילו אופנים מותר להשתיל שיער לאדם שסובל מהתקרחות.

אף שהייתי רוצה לסיים את המאמר בהלכה פסוקה, לצערי קטונתי וטרם באתי לידי מידה זו, במקצוע זה שמועטים העוסקים בו. אקווה

1. סודי נמיר, "צרעת בזמן הזה" – בסיס הלכתי, **אסיא** קא-קב (כו, א-ב), ניסן תשע"ו, עמ' 28-19. אני מודה לד"ר נמיר על שיעץ ותורם גם למאמר הנוכחי, ובהזדמנות זו גם על שיעוריו המאירים ברפואה והלכה בישיבתנו – ישיבת תורת החיים ביד בנימין, הנמסרים מידי ליל שישי כבר שנים רבות; ועל הדוגמה האישית שהוא מעניק לנו, בהיותו שקוע בעומקה של הלכה בבית מדרשו בהתמדה יום-יומית.

2. שם, עמ' 28.

שהדברים יתרמו לחקר הממשק שבין הלכות צרעת ובין רפואת עור, ויילמדו על ידי תלמידי חכמים ורופאי עור, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. ואף אני הקטן אשמח לדון בעניינים אלו עם כל החפץ בכך.

א. המקור בתורה

הבדל בין שתי התייחסויות בתורה לנשירת שער

בתורה ישנן שתי התייחסויות למצב של נשירת שערות הראש. האחת

(ויקרא יג, כט-לז) :

[כט] ואיש או אשה כי יהיה בו נגע בראש או בזקן.

[ל] וראה הכהן את הנגע והנה מראהו עמק מן העור ובו שער צהב דק וטמא אתו הכהן **נתק הוא צרעת הראש או הזקן הוא.**

[לא] וכי יראה הכהן את נגע הנתק והנה אין מראהו עמק מן העור ושער שחר אין בו והסגיר הכהן את נגע הנתק שבעת ימים.

[לב] וראה הכהן את הנגע ביום השביעי והנה לא פשה הנתק ולא היה בו שער צהב ומראה הנתק אין עמק מן העור.

[לג] והתגלח ואת הנתק לא יגלח והסגיר הכהן את הנתק שבעת ימים שנית.

[לד] וראה הכהן את הנתק ביום השביעי והנה לא פשה הנתק בעור ומראהו **איננו עמק מן העור** וטהר אתו הכהן וכבס בגדיו וטהר.

[לה] **ואם פשה הנתק בעור אחרי טהרתו.**

[לו] וראהו הכהן והנה פשה הנתק בעור לא יבקר הכהן לשער הצהב **טמא הוא.**

[לז] ואם בעיניו עמד הנתק ושער שחר צמח בו נרפא הנתק וטהר הוא וטהרו הכהן.

מפסוקים אלה נראה כי נשירת השער עצמה מהווה גורם לטמא. שכן

'נגע הנתק' מהווה סיבה להסגיר אף כשאין מראהו עמוק מן העור ואין בו שער צהוב (פסוק לא). ואז אם התקיים פשיון, די בזה כדי להחליט ולטמא את המצורע אף בלי מראה עמוק ושער צהוב (פסוק לז).

התייחסות שנייה מובאת בסמוך (שם, מ-מד) :

[מ] ואיש כי ימרט ראשו **קרח הוא טהור הוא.**

[מא] ואם מפאת פניו ימרט ראשו **גבח הוא טהור הוא.**

[מב] וכי יהיה בקרחת או בגבחת נגע לבן אדמדם צרעת פרוחת הוא בקרחתו או בגבחתו.

[מג] וראה אתו הכהן והנה שאת הנגע לבנה אדמדמת בקרחתו או בגבחתו כמראה צרעת עור בשר.

[מד] איש צרוע הוא טמא הוא טמא יטמאנו הכהן בראשו נגעו.

מפסוקים אלו משתמע שהחידוש הוא שבקרחת נוהגים דיני נגעים כמו בעור האדם.

לכאורה ישנה סתירה בין שני התיאורים, שהרי מהתיאור הראשון נראה שההקרחה עצמה מביאה לטומאה, ואילו מהתיאור השני נראה שההקרחה רק מכשירה את המקום לקבל טומאת נגעים כעור האדם. אפשר היה להבין שעניינו של הנתק אינו הקרחה אלא אירוע אחר שמתרחש בראש, אך מהלשון נתק נראה לכאורה שמדובר על שערות שניתקו ממקומן. וצריך להבין אפוא מה ההבדל בין שני המצבים: מהי הגדרת קרחת וגבחת ומהי הגדרת נתק.

ביאור עניין המראה העמוק מן העור

עוד יש להבין האם מראה עמוק מן העור מהווה תנאי לטומאת הנתק. חז"ל (תוספתא נגעים א, ה; גמרא ב"ב פד, א ושבויעות ו, ב; ועוד) מסבירים שעמוק מן העור היינו בהיר מן העור: 'כמראה חמה העמוקה מן הצל', ואם כן, אין הנתק נטמא בשער צהוב אלא כשהוא בגוון בהיר יותר מן העור שסביבו, ואילו כשהנתק פושה הוא נטמא אף ללא תנאי זה, כעולה מפשטות הכתובים (פסוק לו). הסבר זה מעורר קושי, שהרי לא מצינו במשניות (נגעים, י) התייחסות לצורך במראה בהיר ולחילוק שישנו בעניין זה בין שער צהוב לפישיון³. יישוב לקושי זה נמצא במדרש (ספרא תזריע פרשה ה, פרק ז, אות ד):

מראה עמוק. אין לי אלא מראה עמוק, מנין לרבות את השוב והגבוה⁴? תלמוד לומר: והנה אין מראה עמוק מן העור. ואם כן למה נאמר מראהו עמוק, יכול אם נתקו אדם יהא טמא, תלמוד לומר מראהו עמוק, מה מראהו עמוק בידי שמים, אף אין לי אלא בידי שמים.

ובתוספתא (שם, ד) נאמר במפורש:

הנתקין מטמאין בכל מראה, אפילו לבנים בשחור ושחורים בלבן. הרי מבואר שהנתקים מטמאים אפילו ללא מראות הנגעים הרגילים, ואפילו במראה כהה מן העור. ולא הוזכר מראה עמוק אלא כדי ללמד שאם

3. היה מקום ליישב שצבע מקום הנתק בהיר ביחס לצבע השער שסביבו. אך מלבד הדוחק שבו, נראה ברור שלא לזו הכוונה: ראשית, לשון הכתוב היא 'עמוק מן העור' ולא מן השער. שנית, בפסוק ל"א יש התייחסות מפורשת למצב שהמראה אינו עמוק למרות שישנו נתק. שלישית, כאשר השער מלבין מזקנה מקום הנתק אינו בהיר ממנו, אלא להיפך.

4. כך הגיה הגר"א. לפנינו ובכת"י רומי: 'את השוב לגבוה'.

נתקן אדם יהיה טהור. הראב"ד בפירושו לספרא (שם) עומד על כך שאין זה הפשט, ואין מקרא יוצא מידי פשוטו שדווקא מראה עמוק טמא. לפיכך, הוא מציע לפרש בפשט הפסוקים שמראה עמוק מן העור אינו **תנאי** לטומאת נתק, אלא **תוספת** על עיקר הדין של טומאת נתק. דהיינו, שאם המראה עמוק מן העור כמראה נגעי העור, הנתק ייטמא מדין נגעי העור ולא מדין נתק, והמשמעות המעשית של הדבר היא שייטמא אף ללא שער צהוב או פישיון. והראב"ד מפרש את האמור בפסוק: 'והנה מראהו עמוק מן העור ובו שער צהב דק' לא כתיאורים המשלימים זה את זה ומשרטטים יחד את צורת הנתק, אלא כשני תיאורים נפרדים זה מזה המביאים לאותה תוצאה של 'טמא אתו הכהן'⁵.

דברי רש"י

בביאורו לפסוקים אלה, כתב רש"י (שם, כט):

בראש או בזקן – בא הכתוב לחלק בין נגע שבמקום שער לנגע שבמקום בשר, שזה סימנו בשער לבן וזה סימנו בשער צהוב.

הרמב"ן (שם) הבין מדבריו כך:

ההפרש שבין נגע הראש והזקן לנגע עור הבשר הוא זה שהזכיר כגון השער הלבן והצהוב, כי הנגע בארבע מראותיו כשהוא בתוך שער הראש והזקן אם נצהב בו שער טמא, כאשר הוא טמא בעור הבשר אם הוא לבן.

דהיינו, שלפי רש"י נגע הנתק שווה במהותו לנגע עור הבשר, ורק לעניין סימני הטומאה יש ביניהם הבדל. הרמב"ן המשיך והקשה על כך מדברי רש"י עצמו (שם, מג) שכתב שיש הבדל עצמותי בין מראה נגע עור הבשר למראה נגע הראש, ובהכרח שהנגעים עצמם שונים זה מזה, וההבדל ביניהם אינו מסתכם בצבע השער שמהווה סימן טומאה. ולכן תירץ בדעת רש"י שהנתק 'בשמו הוא נודע', ונראה שכוונתו שזה סוג מסוים של נגע ששונה במראהו מנגעי עור הבשר⁶.

נמצא שרש"י הבדיל בין נגע הנתק לנגע עור הבשר אך לא הגדיר בצורה חיובית מהו ואיך נראה נגע הנתק, וממילא לא ניתן לדעת מהו הנתק לשיטתו, ולא ניתן לקבוע בבירור מהו ההבדל בין נתק לקרחת.

5. הנצי"ב (**העמק דבר** ויקרא יג, ל) הקשה על דברי הראב"ד הללו, שלפי זה לא ברור מדוע בפסוק ל"ד נאמר שמראהו איננו עמוק, הרי אף אם היה עמוק היה טהור משום שאין בו שער צהוב. ולכאורה בדברי הראב"ד מבואר שלשיטתו יש לטמא מראה עמוק גם ללא שער צהוב, רצ"ע.

6. ובשו"ת **להורות נתן** (יד, קנג; ושם, קנו) תפס לכאורה רק את דברי הרמב"ן הראשונים בדעת רש"י. רצ"ע.

ובכל מקרה, לכאורה מוכח מדברי התוספתא שנגע הנתק אינו תלוי בגוון כלשהו. כללו של דבר, נראה שרש"י, וכן הרמב"ן אליבא דרש"י, לא באו להגדיר באופן חיובי את מהותו של נגע הנתק. וזה לכאורה שלא כמה שלמדו מדברים אלה באנציקלופדיה תלמודית (ערך גבחת הערה 22) שרש"י נקט כדעת הרמב"ן דלהלן מיד.

ב. שיטת הרמב"ן והראב"ד

שיטת הרמב"ן הרמב"ן עצמו כתב (שם):

אם ימרט אחורי הראש או פאת הפנים וינתק מכל הצד ההוא, אינו נידון בסימני הראש וזקן אלא בסימני עור בשר. והטעם כי בטבעי בני אדם רבים שיקרח להם מיעוט השער שבצדדי הראש לאחור או לפנים, ואין הנתוק בהם חולי אלא הרי הוא כשאר הגוף, אבל כאשר ינתק השער באמצעות⁷ מקום השער, אינו אלא נגע.

ובביאור מהות הנתק, כתב:

היה נראה שאחר שימרט המקום בראש אינו נגע עד שתוליד במקום החלק בהרת ותולדתה או שאת ותולדתה, ואז תטמא הבהרת והשאת בשער צהוב כמו שתטמא בעור הבשר ההפך ללבן. כי הכתוב שהזכיר נגע בראש או בזקן ואמר 'והנה מראהו עמוק מן העור', ירמוז למראות הנגעים הנזכרים [...] ויש בו להקל ולהחמיר, להקל: שלא יטמאו בשער לבן, ולהחמיר: שיטמאו בשער צהוב.

והיינו שבין בנתק ובין בקרחת יש צורך בשינוי צבע העור בנוסף לנשירת השערות, על מנת להחיל דיני צרעת. וההבדל המעשי בין נתק לקרחת הוא שנתק נמצא באמצע מקור השער וקרחת בשוליו – הבדל שלא נזכר כלל בדברי רש"י. וההבדל ההלכתי בין נתק לקרחת הוא שנתק נידון בשער צהוב, וקרחת נידונה בשער לבן כמו נגע רגיל.

הרמב"ן עצמו הקשה על שיטתו מדברי התוספתא הנ"ל שקבעה שהנגעים מטמאים אפילו ללא מראות הנגעים הרגילים, ולא תירץ זאת. וכן קשה לכאורה שלפי המציאות המוכרת לנו היום, גם נשירת שערות במרכז הראש היא 'בטבעי בני אדם רבים' ואינה חולי כלל⁸. ואנשים רבים מאוד חיים כך לאורך ימים ושנים בלי להרגיש בחולי כלשהו. אמנם התוס' יו"ט

7. = באמצע.

8. השוו גם לדברי החזו"א (נגעים ג, ד): "וקרחת וגבחת הידוע לנו אין עתיד לגדל שיער, והוא בכלל מחמת חולי שהוא בא מחמת רפיון הקדקד מחמת שכרות או רוב תשמיש או יגיעת המוח".

(נגעים י, י) כתב בהציגו את שיטת הרמב"ן: 'אבל כאשר ינתק השער באמצעות מקום השער, אינו אלא חולי שקורין אותו הלועזים שלנו טינג"א, ובערב אלספ"ה'⁹. רצ"ע.

עוד קשה לכאורה, שלשון התורה היא 'מרט ראשו' ולא כתוב שנמרט רק באחורי ראשו. ולכאורה יצויר מצב שבו נמרט השער רק במרכז הראש. אמנם קושי זה יש ליישב אם נאמר שקרח הוא כינוי שמי שנשרו שערותיו באחורי ראשו, ולפי זה הדבר מבואר בלשון התורה, משום שהסיפא של הפסוק מלמדת על תחילתו. אך עדיין נראה לכאורה שאין הדבר מרווח, שכן מלשון התורה נראה לכאורה שהיא מגדירה מה זה קרח, ולא מתבססת על כך שמילה זו מוכרת לנו¹⁰.

שיטת הראב"ד

הראב"ד בפירושו לספרא (שם) מפרש את ההבדל בין נתק לקרחת כרמב"ן, שנתק הוא באמצע הראש וקרחת היא בקצה הקדמי או האחורי של הראש. כן כתב גם בפירושו לברייתא דר' ישמעאל הנדפסת בתחילת הספרא (ד"ה דבר הלמד מעניינו). בשני המקומות הללו הוסיף וכתב שהנתק אינו קשור לשינוי בעור אלא הוא מסתכם בנשירת השערות. אמנם בהשגה על דברי הרמב"ם (הל' טומאת צרעת ח, א) כתב:

מהתוספתא נראה שיש שינוי בעור הנתק, אבל ממדרש תורת כהנים נראה שאינו צריך שינוי העור כלל.

מה שכתב שמהספרא נראה שאינו צריך שינוי העור, כוונתו למה שנאמר בברייתא דר' ישמעאל:

דבר הלמד מענינו כיצד, 'ואיש כי ימרט ראשו קרח הוא טהור הוא', יכול יהא טהור מכל טומאה, תלמוד לומר: וכי יהיה בקרחת או בגבחת נגע לבן אדמדם; דבר למד מענינו שאינו טהור מכל טומאה אלא מטומאת נתקים בלבד.

נראה שזו גם כוונת דרשת הספרא הנ"ל המרבה את השווה והגבוה. אמנם מה שכתב בשם התוספתא לכאורה אינו מובן, שהרי בתוספתא מבואר שטומאת נתק אינה תלויה בצבע כלשהו, וכנ"ל. וכן הקשה ערוה"ש העתיד (הל' נגעים צא, ה) על הראב"ד, ונשאר בצ"ע. והחזון איש (נגעים ג, ז ד"ה כתב הראב"ד) הציע לבאר בדעת הראב"ד שמדייק מלשון התוספתא שדווקא

9. השוו לתסמונת המכונה כיום: **אלופציה אראטה** (Alopecia areata).

10. **המלבי"ם** (תוריע אות קמג) הקשה על הרמב"ן קושיה נוספת: 'אמנם ההלכה היא רק אם נמרט כל הראש נטהר מטומאת נתק, כמו שכתבתי בסימן הקודם, וכן הוא במשנה וברמב"ם הל' טומאת צרעת. אבל אם היה בו נתק ונמרט חצי הראש לפניו או לאחוריו לא נטהר'. ולכאורה יש ליישב, שהרי אין כאן אזור המוקף בשערות שהוא נתק לפי הרמב"ן, וניתן להבין שזה בכלל קרחת.

לבנים בשחור ושחורים בלבן טמאים, ולא לבנים בלבן ושחורים בשחור, וזו כוונתו במה שכתב שמהתוספתא נראה שיש שינוי בעור. אך החזון איש עצמו דחה הסבר זה, שהרי לעיל מינה בתוספתא איתא: 'המחיה מטמא בכל מראה, אפילו לבנה בשחור ושחורה בלבן', ובזה ברור שאין צורך בשינוי, ונשאר אף הוא בקושי על הראב"ד. ושמא יש ליישב זאת לפי מה שכתב הרמב"ן:

נראה מזה שצריך שיהיה בנתוק מראה נגע, או לבן בעור הראש השחור כעין מראות הנגעים, או אפילו נגע שחור בעור הראש הלבן כעין המורפיאה השחורה שהזכירו הרופאים, כי הכתוב לעולם מזכיר נגע הנתק שצריך שיהיה נגע בנתק אבל לא ייחד להם מראות כמו בעור הבשר.

בדברי הרמב"ן מבואר שאמנם אין צורך במראה עמוק מן העור כמו בנגעי עור הרגילים, אך יש צורך 'שיהיה נגע בנתק' דהיינו שינוי מראה כלשהו.

סיכום שיטת הרמב"ן והראב"ד

כללו של דבר, הן מדברי הרמב"ן הן מדברי הראב"ד נראה שמהותו של נגע הנתק היא נשירת השער. ולגבי שינוי בצבע העור – בדעת הראב"ד נראה שאין צורך בשינוי, ובדעת הרמב"ן נראה שיש צורך בשינוי אך אין צורך להגיע עד לגוונים בהירים כמו בקרחת. וההבדל בין נתק לקרחת וגבחת הוא **במקום הנשירה**: נתק הוא נשירת שערות באמצע הראש, וקרחת וגבחת הן נשירת שערות בקצוות הראש. וצ"ע כיצד ליישב את דברי התוספתא לפי שיטה זו.

ג. שיטת הר"ש משאנץ והרא"ש

שיטת הר"ש משאנץ והרא"ש

הר"ש משאנץ (נגעים י, ט) כתב:

הקרחת והגבחת הם בראש כדפרישית. ואין זה כמו נתק, דנתק חוזר ומגדל שער ומיטמא בכל מראה, וקרחת וגבחת אין מגדלין עוד שער ואין מיטמאין אלא בארבע מראות.

נראה שאף הוא סבור שאין צורך בשינוי בעור כדי שייווצר נתק. אלא שלדירו החילוק בין נתק לקרחת אינו **במקום הנשירה** אלא **באופי הנשירה**: כאשר התוצאה היא קירחות קבועה חל דין קרחת או גבחת, וכאשר התוצאה היא קירחות זמנית חל דין נתק. וכן כתב הרא"ש בפירושו על המשנה שם שדיני קרחת וגבחת חלים דוקא בכגון שאין עתיד לגדל שער. וכן כתב הרע"ב שם. ובאמת במשנה שם נאמר:

איזו היא קרחת? אכל נשם, סך נשם, מכה שאינה ראויה לגדל שער. והבין הר"ש בפשיטות שמה שכתוב שאינה ראויה לגדל שער, זו ההגדרה של קרחת.

דברי הר"ש בשם הספרא

הר"ש המשיך וכתב:

תניא בתורת כהנים: יכול אפילו נמרט ראשו מחמת חולי יהא טמא, תלמוד לומר קרחת וגבחת; מה קרחת שאינה ראויה לגדל שער, אף גבחת שאינה ראויה לגדל שער. אי מה קרחת בידי שמים אף גבחת בידי שמים, מניין אכל נשם וסך נשם, תלמוד לומר קרחת קרחת ריבה.

דברי הספרא הובאו בנוסח זה גם בילקוט שמעוני (תורה, תקנא סד"ה והתגלה) ובקריית ספר (הל' טומאת צרעת, ה). מהנגדת הספרא בין נמרט ראשו מחמת חולי לקרחת וגבחת, נראה שהדין המתחדש בנמרט ראשו מחמת חולי הוא שטהור אפילו מטומאת קרחת וגבחת. דהיינו שאין מקום זה טמא כלל, ואפילו אם יהיו בו נגעי עור הבשר, וכן שכן שאינו טמא מדין נתק. וכן כתב העזרת כהנים (על הספרא, דף ע"ב אות מב).

הבדל בין דברי הר"ש בשם הספרא לגרסה שלפנינו

אמנם בספרא שלפנינו (תזריע פרשה ה, פרק י, אות ו) הנוסח אחר, וכך כתוב שם:

יכול אפילו נמרט ראשו מחמת חולי יהא טמא, תלמוד לומר קרחת וגבחת; מה קרחת בידי שמים, אף גבחת בידי שמים. אי מה קרחת שאינה ראויה לגדל שער, אף גבחת שאינה ראויה לגדל שיער, מנין אכל נשם סך נשם, תלמוד לומר קרחת קרחת ריבה.

לפי זה נשם הוא דוגמה לדבר שראוי לגדל שער, ולהיפך מהבנת ומגרסת הר"ש. ויש בזה חילוק בין קרחת שנוהגת רק בדבר שאינו ראוי לגדל שער וכדעת הר"ש, לגבחת שנוהגת גם בדבר שראוי לגדל שער. וכן הגרסה בספרא כ"י רומי (עמ' רעו במהדורת פקסימיליה¹¹), וכך גרס הרמב"ם (פיהמ"ש נגעים י, י; הל' טומאת צרעת ה, ח). וכבר העיר המלבי"ם (תזריע אות קמג) שלפי גרסתנו בספרא יש קושי בדברי הר"ש וסיעתו:

ברייטא זו דספרא שאמר "אי מה קרחת שאינה ראויה לגדל שער" הוה תיובתא לדידהו, וזה מבואר שהקרחת כולל יותר מנתק. כי הנתק היא נגע והיא חולי בידי שמים, אבל הקרחת תהיה בכמה פנים: אם על ידי סבה

11. חלק קטן מהמילים שם קשה לקריאה, אך העניין בכללותו ברור.

טבעיית כמו ליחה רעה בגוף או תגבורת היובש, אם סיבה מקרית כמו מכה המורטת השער, אם סיבה בחירית כמו אכל נשם וסך נשם שמורט השער בכוונה (כמו שכתוב בפרק י' דנגעים משנה י').

תמך נוסף לגרסתנו ישנו בפסיקתא זוטרתא (תוריע לח, א):
וכי יהיה בקרחת או בגבחת – כשם שקרחת בידי שמים טהור,
אף גבחת בידי שמים טהור.

קשיים בדברי הספרא לפי הגרסה שלפנינו

בשו"ת שואל ומשיב (מהד"ק א, קצ ד"ה אחר) צידד בגרסת הר"ש ותמה על גרסתנו, שהרי מתחילת דברי הספרא לפי גרסתנו עולה שדיני קרחת וגבחת חלים רק כשהדבר נעשה בידי שמים ולא כשנעשה בידי אדם, ואילו מהמשך הדברים עולה שמי שאכל או סך סם שהביא לנשירת שערותיו טמא. ולכאורה יש סתירה בין תחילת הדברים להמשכם. ותירץ בדוחק ש'כיון דאינו רק אוכל הדבר, וממילא החולאת עליו, גם זה מקרי בידי שמים'. אך לכאורה לפי תירוצו זה גם הנמרט ראשו מחמת חולי צריך להיות טהור בקל וחומר ממי שאכל או סך סם, והרי לפי גרסתנו הוא טמא.

לכאורה נראה שגרסתנו קשה מסיבה נוספת: לכאורה קשה לומר שחולי אינו נחשב לדבר הבא בידי שמים, שהרי אדם אינו יוזם את מחלותיו. ובגמרא נאמר שהכל בידי שמים חוץ מצינים פחים (כתובות ל, א), דהיינו חום וקור (רש"י שם ד"ה צינים), ודוק מינה שחולי שאינו תוצאה של חום או קור הוא בידי שמים. וכן דייקו במפורש בגמרא (כ"ב קמ"ד, ב) שחולי שאינו מחמת צינים ופחים נחשב לאונס. וכן הקשה הכסף משנה (הל' טומאת צרעת ה, ח). ואולי יש ליישב שרוב החוליים באים מחמת צינים פחים או טעויות אנוש אחרות שמביאות לידי חולי, ולכן הניח המדרש בסתמיות ובפשטות שחולי אינו בידי שמים. וכך עולה גם מדברי המדרש (דברים רבה, עקב, מהד' ליברמן): 'ר' חנינא [דציפורין] אמר: (דציפורין) צ"ט מתים בצנה ואחד בידי שמים'. ויעוין עוד ברמב"ם (הל' דעות ד, יט). אמנם לפי גרסת הר"ש מיושב היטב, שחולי לא מוגדר כדבר שאינו בידי שמים אלא כדבר שאינו קבוע. ובאמת בדרך כלל נשירת שער הבאה מחמת חולי היא זמנית, וכשיעבור החולי ישוב השער.

הבאת שיטת הר"ש בדברי הרמב"ן

הרמב"ן בפירושו לתורה (שם) הביא את שיטת הר"ש בתוספת שממחישה את יישומה המעשי:

אבל אם יהיה בקרחת או בגבחת ממראות הנגעים, יהיה טמא כמראה צרעת עור בשר ובסימניהון – מחיה ופשיון; אלא שמעטו חכמים ממנו במדרשם שער לבן. וטעם הדבר, לפי שכבר

נמרט הראש ואין ראוי לגדל שער כלל, ואם יולד מעט שער במקרה, לעולם לא יהיה שחור ולא בתכונת שער, אלא לקוי ולבן. וזה דעת חכמי הצרפתים בפירוש מסכת נגעים, וענין המשניות והברייתות השנויות שם נוטה לדבריהם. ואם כן יהיה הנתק חולי הסעפ"ה או החליים הידועים הנקראים מחלת שועל ושביל הנחש, וכולם חליים ויש להם עזר, והמריטה היא הקרחת ואין לה עזר ורפואה כלל.

סיכום שיטת הר"ש והרא"ש

לפי הר"ש והרא"ש, נשירת שער שיוצרת קירחות לצמיתות היא קרחת או גבחת, ואילו נשירה שאינה יוצרת קירחות לצמיתות היא נתק. הר"ש מציין לספרא כמקור לכך שקרחת היא דווקא בנשירה לצמיתות, אך מלבד מה שגרסתנו אינה כן, נראה לכאורה שאין בזה ראייה לר"ש בנוגע לשאלה המסוימת מה ההבדל בין נתק לקרחת, שהרי ייתכן שגם נתק הוא דווקא בנשירה לצמיתות, ולא הבדיל הספרא בין נתק לקרחת, אלא בין קרחת לנשירה שאינה מטמאת כלל והיא קלה מקרחת וגבחת, שקרחת וגבחת עכ"פ מטמאות כשנולדים בהם סימני טומאה שאינם עצם נשירת השערות.

מד"ר סודי נמיר הי"ו שמעתי ששיטת הר"ש והרא"ש מעוררת קושי במישור המעשי: כיצד יוכלו הכהנים להבחין בין נשירה זמנית לנשירה לצמיתות? ייתכן שיש ליישב שכשם שבזמנם ידעו להסיר שיער לצמיתות באמצעות 'נשם', מה שלא ידוע כיום, כך ידעו גם לאפיין את אופי הנשירה. אך יש בדבר דוחק, בפרט לאור העובדה שלא מתואר בפסוקים או בחז"ל איפיון שכזה. וצ"ע.

ד. שיטת הרמב"ם

אין אפשרות להבין בדעת הרמב"ם כהבנות שהוצעו לעיל

הרמב"ם (הל' טומאת צרעת ה, ח-ט) כתב:

מי שנשר כל שער ראשו – בין מחמת חולי¹², בין מחמת מכה שאינה ראויה לגדל שער, בין שאכל דברים המשריין את השער או

12. **הכסף משנה** הקשה כאן: "ועל מה שכתב בין מחמת חולי יש לתמוה, דבתורת כהנים תניא איפכא: יכול אפילו נשר מחמת חולי יהא טמא, תלמוד לומר קרחת וגבחת, מה קרחת בידי שמים אף גבחת בידי שמים. ונראה דרבינו גריס: יכול נשר מחמת חולי יהא טהור, תלמוד לומר קרחת וכו'". ונראה שהבין **הספרא** מטהר נשירה מחמת חולי אפילו מטומאת נגעי עור הברש ולא רק מטומאת נתקים, ולכן הקשה על הרמב"ם שטמא נשירה כזו בטומאת נגעי עור בשר, והוצרך לחדש גרסה שלישית בספרא ללא מקור לכך (והסתייע מהדוחק שישנו בגרסת הרמב"ם הנ"ל), ולפיה נשר מחמת חולי הוא מקרה שהוזכר לחומרא ולא לקולא. דא עקא, לכאורה יש בזה קושי, שכן לגרסה זו יוצא שמקרה זה של נשירה מחמת חולי צריך להיות חמור יותר מקרחת וגבחת, ואילו ברמב"ם מבואר שהוא שווה להם.

סך דברים שהשירו שערו – אף על פי שראוי לגדל לאחר זמן, הואיל ואבד כל שער ראשו עתה, הרי זה נקרא קרח או גבח: אם נשר שערו מן הקדקד ולמטה שופע לאחר עד פיקה של צואר, נקרא קרח; ואם נשר מן הקדקד ולמטה שופע לפניו עד כנגד פדחתו, נקרא גבח.

[ט] הקרחת והגבחת מטמאות בשני סימנין: במחיה ובפשיון, ויש בהן הסגר שני שבועות, שנאמר בהן: כמראה צרעת עור בשר. ולפי שאין בהן שער, אין השער הלבן סימן טומאה בהן. וכיצד מטמאין בשני סימנין ובשני שבועות, שאם היתה בהרת בקרחתו או בגבחתו – אם היתה בה מחיה, יחליט; לא היתה בה מחיה, יסגיר ויראה בסוף השבוע: אם נולדה בה מחיה או פשיון, יחליט; לא נולד בה כלום, יסגיר שבוע שני. פשת או שנולד בה מחיה, יחליט; לא נולד בה כלום, יפטור. ואם פשת או נולד בה מחיה לאחר הפטר, יחליט.

ובהמשך דבריו (שם ח, א-ב) כתב:

[א] נגעי הראש והזקן הוא שיפול השער שבהן מעיקרו וישאר מקום השער פנוי, וזה הוא הנקרא נתק. ואין נתק פחות מכגריס המרובע, בין שהיה מראהו עמוק בין שלא היה עמוק, ולא נאמר עמוק בנתקין אלא לומר לך: מה מראה עמוק בידי שמים, אף נתק המטמא בידי שמים, להוציא שנתקן אדם שהוא טהור. והאשה והסריס שהעלה זקנם שער, הרי זה מיטמא בנתקים. [ב] הנתקין מטמאין בשני סימנים: בשער צהוב דק ובפשיון. ויש בהן הסגר שני שבועות. וכל זה מפורש בתורה.

הכסף משנה (הל' טומאת צרעת ה, ח) כתב:

לדעת רבינו צ"ע מה בין קרחת וגבחת לנתק. וצריך לומר שדעתו כמו שכתב הרמב"ן בפירוש התורה.

כך כתב בדעת הרמב"ם גם התוס' יו"ט (נגעים י, י). ואולם הרמב"ם לא התייחס כלל לשאלת מיקום הנשירה בבואו להגדיר מהו נתק, ומכך משמע לכאורה שאינו סבור כרמב"ן וכראב"ד שתלו בזה את ההבדל בין נתק לקרחת. וכן נראה ברור שאינו סבור כר"ש וכרא"ש שתלו את טומאת הנתק בכך ששערו עתיד לגדול, שהרי כתב במפורש בנוגע לקרחת וגבחת: 'אף על פי שראוי לגדל לאחר זמן', ומוכח שקרחת וגבחת שייכות בין כשראוי לגדל

הספורנו (ויקרא יג, ל) כתב: 'נתק הוא שיש בתוך מקום שער איזה מקום שנתק ממנו השער בכח החולי, לא בכח אדם ולא בכוח סם'. **והתפארת ישראל** (הלכתא גבירתא נגעים י, י) כתב: 'ואפילו נקרח מדאכל או סך דבר שמשיר השער. או שקשרו מחמת מכת שהיה שם שנצטלקה. וכל שכן בנשרו מחמת חולי או זקנה. זהו קרחת או גבחת שטהור כשאין שם נגע באחד מד' מראות. אבל בנשרו מחמת חולי שבעור זהו נתק'. וייתכן שגם הם הבינו את הספרא כהבנתו העקרונית של הכסף משנה, ולכן קבעו שנשירה מחמת חולי היא נתק. וצ"ע.

לאחר זמן ובין כשאנו ראוי לגדל לאחר זמן, ואם כן לא בזה נמצא ההבדל בינן ובין הנתק.

הבנת הכסף משנה השנייה בדעת הרמב"ם

במקום נוסף (שם טז, י) כתב הרמב"ם: 'ונפילת קצת שיער הראש או הזקן קרוי צרעת', והכסף משנה (שם ח, א) כתב בעקבות זאת הסבר אחר בהבדל שבין נתק לקרחת וגבחת:

קרחת וגבחת ונתק אחד הוא, אלא כשיש בו בהרת נידון כדין הנזכר שם, וכשאינן בו בהרת נידון בשיער צהוב דק ופשיון.

ולא ברור מה היחס בין דברים אלה ובין קביעת הכסף משנה שדעת הרמב"ם כדעת הרמב"ן. ולגופו של עניין קשה לכאורה, שלא ברור מניין למד הרמב"ם את ההבדל הזה, ומניין למד שקרחת וגבחת שהתורה טיהרה אותן מטמאות בפשיון. ומלבד זאת קשה לכאורה, שאם המקום שנשרו ממנו השערות מיטמא משום בהרת, לא ברור מדוע הוא נקרא נתק, ומדוע התורה לא כללה את דינו יחד עם שאר דיני קרחת וגבחת. ועוד קשה שבפרק ט"ז אין כל זכר לכך שיש בו בהרת, ומדברי הרמב"ם נראה שעצם נפילת השער קרויה צרעת. וצ"ע.

ביאור שיטת הרמב"ם על פי דבריו בפירוש המשנה

נראה שיש ללמוד על שיטת הרמב"ם מדבריו בפירושו למשנה (נגעים י, י):

אמרו תחלה אי זו היא קרחת, היא שאלה על איכות נשירת השער, באיזה סבה ינשור ויקרא קרחת, אם היה הדבר מחמת ליחיות מזיקות שבגוף או התגברות יובש הרי הדבר ברור.

והוסיף כאן שני דברים: האחד, אם היתה שם סבה גלויה, כגון מכה שאינה ראויה לגדל שער; והשני, שאכל דבר המשיר את השער, או שסך בדבר המשיר את השער מעיקרו. ואף על פי שאפשר שיצמח אחר כך, הרי עתה בזמן העדרו דנין בו דין הקרחת והגבחת. ונשם שם צמח, ושמא הוא ממניי בעלי השרפים אשר זו היא פעולתם, והוא אמרם אי מה קרחת שאינה ראויה לגדל שער אף גבחת שאינה ראויה לגדל שער, מניין אכל נשם, סך נשם, תלמוד לומר קרחת קרחת רבה.

הרי שקרחת היא נשירת שער שנבעה מאחת מהסיבות הללו: א. 'ליחיות מזיקות שבגוף'. ב. 'התגברות יובש'. ג. 'מכה שאינה ראויה לגדל שיער'. ד. 'אכל דבר המשיר את השער'. ה. 'סך בדבר המשיר את השער מעיקרו'. נראה שהמשותף לכל אלו הוא העובדה שהשערות נשרו בעקבות סיבות ברורות. הדברים מתאימים למה שכתב הרמב"ם שקרחת היא: 'מי שנשר כל שער ראשו' – בין מחמת חולי, בין מחמת מכה שאינה ראויה לגדל

שער, בין שאכל דברים המשרין את השער או סך דברים שהשירו שערו, ואילו נתק הוא 'בידי שמים, להוציא שנתקו אדם שהוא טהור'. ולעיל הובאו כמה מקורות המייחסים את החוליים לאדם.

סיוע לרמב"ם ממשמעות לשון 'מריטה' ו'קרח'

יש להוסיף שכך נראה גם מדיוק לשון הכתוב, שבנוגע לקרחת וגבחת נאמר: 'ואיש כי ימרט ראשו', ולשון 'ימרט' מלמדת על פעולת תלישה ולא נשירה טבעית, שהיא לפי הרמב"ם המגדירה את הקרחת והגבחת בהנגדה לנתק. כך עולה מהופעות נוספות של לשון זו במקרא: 'גוי נתתי למכים ולחיי למרטים' (ישעיה נ, ו), 'ואמרטה משער ראשי וזקני' (עזרא ט, ג), 'ואכה מהם אנשים ואמרטם' (נחמיה יג, כה). ויעוין עוד עוד במלבי"ם (ביאור המילות יחזקאל כא, יד). וכך הוא בלשון חכמים: 'בשעה שחרב בית המקדש, בא אברהם לפני הקדוש ברוך הוא, בוכה וממרט זקנו ותולש שערות ראשו' (איכה רבה, פתיחתא כד), 'לבסוף נמרט שער ראשו וזקנו מן אותו חום שהיה לו במעי הדגה' (תנחומא תולדות, יב). ולשון קרחה מופיעה עשר פעמים בתנ"ך (ופעמים נוספות בהטיות: מקרח, קרח, קרחתך), ובכולן הכוונה לתלישת שער בידי אדם לאות אבל. ואף מה שנאמר באלישע 'עלה קרח' (מל"ב ב, כג) יכול להתפרש כך, וכן משמע ממה שדרשו על כך בגמרא (סוטה מו, א): 'ויאמרו לו עלה קרח עלה קרח, אמרו לו: עלה שהקרחת עלינו את המקום'.

חיזוק להבנה זו מדברי האחרונים

חיזוק להבנה זו עולה מדברי החזון איש (שם, ו) שכתב כן בדעת הרמב"ם, מבלי להתייחס ללשונו בפירוש המשנה:

לדעת הר"מ אין כל הקרחות מטמאין משום נתק, דאכל נשם וסך נשם ומכה אינו טמא משום נתק, ואפילו מחמת חולי נראה דאינו טמא משום נתק, דהא כתב הר"מ פ"ה ה"ח מי שנשר כל שיער ראשו כו' ושם ה"ט הקרחת והגבחת כו', ואם איתא דמחמת חולי טמא משום נתקים ואינו טמא משום עור בשר אלא אם כן נטהר מדין נתקים, איך סתם רבנו, הלא סתמא בבא בתחלה נתוק איירי, אלא ודאי מחמת חולי אינו נתק.

מבואר בדבריו שקרחת היא הבאה באופן מלאכותי או על ידי חולי, ונתק הוא הבא שלא באופנים אלה. החזון איש לא כתב מה ההגדרה החיובית לנתק, ומדבריו משמע שההגדרה היא נשירת שער שנעשית בדרך הטבע, בידי שמים ושלא מחמת חולי. וכך כתב המלבי"ם הנ"ל (תוריע, קמב-קמג; ובאילת השחר, תצג) מדעת עצמו, לאחר שהתקשה בדברי הרמב"ן ובדברי הר"ש.

ה. סיכום שיטות הראשונים

שלוש שיטות הראשונים

נמצאנו למדים שישנן שלוש שיטות בראשונים בהבנת ההבדל בין קרחת וגבחת לנתק, וההבדל ביניהן הוא בשאלת ההיבט שבו קיים ההבדל:

א. לשיטת הרמב"ן והראב"ד ההבדל הוא **במקום הנשירה**: קרחת וגבחת הן בשולי הראש הקדמיים או האחוריים, ואילו נתק הוא באמצע הראש.

ב. לשיטת הר"ש והרא"ש ההבדל הוא **בקביעות הנשירה**: קרחת וגבחת הן נשירה בלתי-הפיכה, ואילו נתק הוא נשירת שערות שעתידות לצמוח אחרות במקומן.

ג. לשיטת הרמב"ם ההבדל הוא **בגורם הנשירה**: קרחת וגבחת נעשו בידי אדם או על ידי חולי, ואילו נתק נעשה בידי שמים ובאופן טבעי.

סיכום הדיון בשיטות הראשונים

הרמב"ן כתב שטעם החילוק הוא שקרחת וגבחת הן בטבע בני האדם ונתק אינו בטבעם, וזה לכאורה מעורר קושי מציאותי, שהרי יש אנשים רבים שנשרו השערות דווקא במרכז ראשם. הר"ש סמך דבריו על דברי הספרא, אך לכאורה יש מקום לדון על ההוכחה מהספרא, וישנם גם הבדלי נוסח בדברי הספרא הללו, ולפי הגרסה שלפנינו אין ראייה לדברי הר"ש. וגם בדרכו יש לכאורה קושי מציאותי, שלא ברור כיצד הכהנים מבחינים בין נתק לקרחת וגבחת, ומדוע אבחנה זו לא נזכרה בתורה ובחז"ל. הרמב"ם הבין שנשירת שערות הנעשית בידי שמים שלא מחמת חולי היא נתק ואילו נשירה הנעשית בידי אדם או מחמת חולי היא קרחת או גבחת.

לכאורה שיטת הרמב"ם היא המרווחת ביותר. דא עקא, לפיה יש לרוב ככל הקרחות שבזמננו דין נתק. וזה אינו מסתבר כלל, שכל כך הרבה אנשים יהיו מצורעים. וגם אין תקנה לנתקים אלה, ובזמן שניהגו דיני צרעת, האנשים יהיו מצורעים עד סוף ימיהם ולא יוכלו להיכנס לירושלים, ולא שבקת חיי לכל בריה. וצ"ע.

ו. איסור תלישת סימני נגע הנתק בימינו

מקור האיסור לקצץ צרעת

נאמר בתורה (דברים כד, ח): 'השמר בנגע הצרעת לשמר מאד ולעשות ככל אשר יורו אתכם הכהנים הלויים כאשר צויתם תשמרו לעשות'. ובמדרש תנאים במקום נאמר:

השמר בנגע הצרעת, הרי זה בא ללמד ונמצא למד על התולש את סימניו והכווה את מחיתו, ועל הקוצץ את בהרתו, שיהא עובר

בלא תעשה. כל מקום שנאמר השמר, פן או אל – הוא בלא תעשה.

וכן מבואר במשנה (נגעים ז, ד): 'התולש סימני טומאה והכווה את המחיה עובר בלא תעשה'. וכך נאמר בספרא (תזריע פרשה א, פרק א, אות ד) ובגמרא (שבת קלג, א; מכות כב, א) שישנו איסור תורה בקציצת בהרת. וכן מבואר במוני המצוות (סהמ"צ לרמב"ם, לאו שח; יראים, שצד; החינוך, תקפד; סמ"ג, לאו שסג) שישנו איסור תורה לקצוץ סימני צרעת.

מכך עולה לכאורה שאסור להשתיל שער במקום נתק, שהרי לכל הדעות במהות הנתק, אין מחלוקת על כך שהגדרתו כסימן המצריך הסגר מבוססת גם – ואולי רק – על כך שהשערות שהיו בו נשרו. וממילא השתלת שער באותו מקום מבטלת את גורם הטומאה, ומהווה תלישת סימני טומאה שאסורה מן התורה. ואף שבשביל החלט יש צורך בשער צהוב או פשיון ואין די בנתק, הרי גם בנגעי עור אין די בנגע הראשוני להחליט אלא רק להסגיר, ובכל זאת הצטוונו להישמר בנגע הצרעת לשמור לעשות ככל אשר יורו הכהנים.

תחולת דין הישמר בנגע הצרעת בנתקי הראש

והנה, נאמר בספרא (תזריע פרשה ה, פרק ט, אות ז):

ומניין לתולש סימני טומאה מתוך נגעו עובר בלא תעשה, תלמוד לומר ואת הנתק לא יגלח.

הראב"ד בפירושו לספרא התקשה, מדוע לא למדו את האיסור בזה מהלאו דהישמר בנגע הצרעת. ותירץ:

ואיכא למימר מדכתיב התם נגע הצרעת, ונתקים הא אמרינן דלאו נגע הצרעת ניהו כלל, אלא נתקי השער בלבד¹³, משום הכי לא אתיא מהאי קרא.

מבואר בדבריו שנתק שונה מכל נגעי הצרעת, ולכן לא חל עליו דין הישמר בנגע הצרעת אלא רק הלאו דאת הנתק לא יגלח. לפי זה דין בשו"ת להורות נתן (יד, קנג-קנו) להקל בנידון של השתלת שער, משום שאין בזה מעשה של גילוח נתק שער שנאסר. וציין שם שהרא"ש (נגעים ז, ד) כתב במפורש שדין הישמר בנגע הצרעת נוהג גם בנתקים. ויש להוסיף שכך מבואר גם בר"ש וברע"ב שם, וכן מפורש יוצא מדברי הרמב"ן (השגות לסהמ"צ, ל"ת שז), דהקשה על הרמב"ם שמנה גם את השמר בנגע הצרעת וגם את האיסור לגלח נתק כשני לאוין נפרדים, וטען על כך ש'זה הוא תשלום

13. דהיינו שנתקים הם רק בכלל 'נתקי השער' ואינם בכלל 'נגע הצרעת'. ולאפוקי מהאפשרות שכוונת הראב"ד להבחין בין נתקים שאינם נגע הצרעת לנתקי השער שהם כן נגע הצרעת. דאין טעם לדון בנתקים שאינם נתקי השער, וזה גם לא מיישב את הקושי.

ענין ולא ימנה מצוה בפני עצמה'. וכך עולה גם מדברי רס"ג בספר המצוות שלו (ל"ת קל), שמנה רק את הלאו דהשמר בנגע הצרעת ולא את הלאו דאת הנתק לא יגלח, וכמו שביאר באורך הגרי"פ פערלא על אתר¹⁴. נמצא שדעת הראב"ד דעת יחיד היא.

תחולת דין הישמר בנגע הצרעת כשאין כהנים מיוחסים

עוד דן בשו"ת להורות נתן (שם, קנה) להקל בענייני קציצת בהרת בזמננו משום שאין לנו כהנים מיוחסים. ואמנם המנחת חינוך (שם, ה; ובסי' תקפד, ב) נקט שאיסור זה אינו מותנה בהימצאותם של כהנים מיוחסים, ודייק כן מסתימת החינוך שהאיסור נוהג בכל זמן, אך הלהורות נתן צידד שלא כדבריו, וביאר שסתימת החינוך נובעת מכך שהעיכוב שבזמננו אינו מהותי ואינו תלוי בזמן.

אמנם נראה לכאורה שכל הצורך בכהן מיוחס הוא מדרבנן, שהרי מדין תורה סומכים על חזקת הכהונה של הכהן, וכמנהג הפשוט שכהנים מברכים את העם ואינם חוששים לאיסור תורה שיש בברכה על ידי זר (כתובות כד, ב¹⁵), וגם לא לאיסור ברכה לבטלה שלפי הרמב"ם הוא דאורייתא (כמבואר בטל חיים ברכות ח"א עמ' קא-ק). והרי הרמב"ם (הל' תפילה יד, יב) הזכיר ללא סייג את ברכת המצוות שמברכים הכהנים לפני שמברכים את העם. ומבואר בגמרא (קידושין עט, ב-פ, ב) שהתורה סומכת על חזקות. וכן מבואר במגיד משנה (הל' איסורי ביאה כ, ד; שם, ט) שמה שהרמב"ם לא סמך על חזקת כשרות ליוחסין, אינו מעיקר הדין אלא ממעלה. ואכמ"ל.

מלבד זאת, לא ברור מה ההבדל המהותי בין היות המקדש בנוי או ישראל על אדמתם ובין מציאות כהן מיוחס. בין בזה ובין בזה לא מדובר על איפיון של הזמן מצד עצמו אלא על מציאות הלכתית מסוימת שהדין אינו נוהג בהיעדרה, ולכאורה שפיר דייק המנחת חינוך מדברי החינוך שהמצווה נוהגת גם בזמן הזה ואינה תלויה בכהנים מיוחסים.

והנה, כתב הרמב"ם (הל' טומאת צרעת יא, ו): "טהרת מצורע זו נוהגת בארץ ובחוצה לארץ, בפני הבית ושלא בפני הבית", עכ"ל. ובמקום אחר (הל' תרומות ז, ט) כתב: "והמצורע הרי הוא כמי שטומאה יוצאה עליו מגופו. והוא שיטמא אותו כהן מיוחס, אבל קודם שיטמאנו הכהן טהור הוא", עכ"ל. וכתב הרדב"ז שם:

14. ואף שהקשה על דברי הרמב"ם מצד עצמם. ויעוין שם שהאריך בסוגיה.
15. אמנם בתוס' (שבת שם ד"ה אילו) לכאורה לא נקטו כך, והאחרונים התקשו בביאור דבריהם לאור דברי הגמרא שם. ולפי רוב הבנות האחרונים, גם התוס' מודים לדברי הגמרא בכתובות, ויעוין בזה במאמרי: ברכת כהנים כראיה לכשרותם של כהני חזקה לעבודת המקדש, **האוצר** יג (אדר תשע"ח) עמ' רעב-רצח.

ומזה הטעם אין טומאת נגעים נוהגת בזמן הזה, שהרי טהרת¹⁶ המצורע נוהגת בארץ ובחו"ל, בפני הבית ושלא בפני הבית – אלא ודאי מה שלא נהגו בה מפני שאין עתה בינינו כהן מיוחס. כעין זה כתב גם בתפארת ישראל (נגעים, מראה כהן אות לט) שאין נוהגים בדיני נגעים בגלל חסרון כהן מיוחס, וזאת אחר שפתח וכתב: ומימי תמהתי למה אין נוהגין כן בזה"ז. וזכרתי ימים מקדם. שבילדותי הצעתי תמיהתי זו לפני הגאון הגדול מה' עקיבא זצוק"ל¹⁷. והשבני שגם הוא תמה על דבר זה. ושאלו לו תירוצי המתקבל על הדעת.

והנה, לפי מה שהתבאר עולה שההקפדה על כהן מיוחס אינה מעיקר הדין אלא מעלה. ולכאורה צ"ע אם ניתן להיפטר מדין דאורייתא בגלל מעלה. ולכן ייתכן שיש להציע שאין כוונת הרמב"ם לומר שכהן חזקה שטימא לא עשה כלום, אלא כוונתו להורות איך צריך מצורע להתנהג בדרך כלל. ואף אם לא ננקוט כך אלא נאמר שבזמן שמצויים כהנים מיוחסים אין תוקף למעשיהם של כהני חזקה, נראה שאין להביא ראיה מכך לזמן הזה, שהוא זמן חריג שאין בו כהנים מיוחסים. וקשה לומר שיש כאן דין מיוחד במצורע שכהן מיוחס הוא לעיכובא, שהרי לא מצינו שום מקור בחז"ל לדין שכזה, וגם הרמב"ם לא הזכירו כלל בהלכות טומאת צרעת אלא רק בדרך אגב בהלכות תרומות. ונראה שכך סבר ר' עקיבא איגר המוזכר בתפארת ישראל, ולכן לא ראה בזה תירוצי המתקבל על הדעת.

הסיבה שאיננו נוהגים כיום בדיני צרעת היא חוסר ידיעה במראות הנגעים

ובאמת נראה שהטעם שאין נוהגים היום דיני צרעת הוא שאין עמנו אדם בקי במראות הנגעים. ומבואר ברמב"ם (הל' טומאת צרעת א, ג) שכהן שאינו מכיר את כל סוגי הנגעים אינו יכול לדון בדיני נגעים. וכך כתב: ארבע מראות נגעים אלו כולן מצטרפין זה עם זה בין להקל בין להחמיר, בין בתחילת ראיית הנגע בין בסוף השבעה, בין לאחר שנפטר המצורע או נחלט, כיצד אחד נגע שהיה כולו לבן כשלג או כסיד ההיכל או כצמר נקי או כקרום ביצה, ואחד נגע שהיה מקצת הלובן כמראה הבהרת ומקצתו כמראה השאת ומקצתו כמראה הספחת הכל כמראה אחד הוא חשוב, אם כן למה מנאום חכמים ואמרו מראות נגעים שתים שהן ארבע כדי להבין במראות, שכל כהן שאינו מכיר המראות ושמותיהן כשמלמדין

16. ד"ר נמיר (לעיל הערה 1, עמ' 21 הערה 1) פירש שהכוונה לטומאת מצורע, בלשון סגי נהור. 17. הוא ר' עקיבא איגר, שהיה מבוגר ב-21 שנים מבעל התפארת ישראל.

אותו ומודיעין אותו לא יראה הנגע עד שיבין ויכיר ויאמר זו היא הבהרת וזו היא ספחתה זו היא השאת וזו היא ספחתה. ואף אם נניח שאנו מכירים את צבע השלג וקרום ביצה וצמר נקי, סוף סוף אין בידינו לדעת מהו צבעו המדויק של סיד ההיכל. וכבר עמד בזה חד מקמיא, בהלכות ארץ ישראל המיוחס לרבי יעקב בעל הטורים (דין קדושת הארץ, ג):

בזמן הזה מצורע אין צריך שילוח מירושלים, זולתי ממחנה שכינה ולויה. ועל זה אין לנו עכשיו כהן שיהיה בקי במצורעים ובשמותיהם, ואין לנו להבדילם ולא לזקק להם, אלא כדין שאר חולים, ויש לנו לבקש עליהם רחמים. וכן כתב הרדב"ז עצמו במקום אחר (מצודת דוד, מצווה תמו; עמ' תכ במהד' הרב צוריאל תשס"ג):

ומימינו לא ראינו ולא שמענו שעשו מצוה זו באחד מבתי דינים שבישראל, וגם בעלי הלכות הפוסקים לא כתבוה. והטעם, שאין הדורות שאחר התלמוד בקיאים במראות נגעים, וכל שכן שאין בה תלמוד, ולכן הניחו הדבר על חזקתו. וכן כתב ר' משה חגיז (אלה המצות, פרשת מצורע מצווה קכד [עשה פ]), ונראה שדבריו הם העתקת לשון הרדב"ז בשינוי קל:

ודע כי מצות המצורע נוהגת בין בארץ בין בחו"ל, בפני הבית ושלל בפני הבית. אמנם לא ראיתי שכתבו אותה בעלי ההלכות הפוסקות. וגם לא שמעתי מפי רבותי שנעשית מצוה זו על ידי בית דין שבישראל. ונראה שהטעם הוא ודאי שאין חכמי הדורות שאחר סתימת התלמוד בקיאים במראות נגעים, וכל שכן שאין בה תלמוד, ולכן הניחו הדבר על חזקתו. וכן כתב ערוך השולחן העתיד (טהרות צו, יב):

ולפלא מה שלא נהגו בזמן הזה בטהרת מצורע. ואי משום יחוס כהונה, אדרבה, עכשיו כל הכהנים בחזקת כהונתם כיון שלכולם ליכא כתב יחוס, ופדיון הבן יוכיח. וגם בזמן הגמרא לא מצינו שנהגו בטהרת מצורעים [...] ונראה לי משום דאין אנו בקיאים במראות הנגעים, שהרי אפילו במראה אדום דדם נדה אין אנו בקיאים, וגם האמוראים לא היו בקיאים בהם, כדאיתא סוף פרק ב' דנדה (יט, ב-כ, א).

ובאמת נראה שגם בעניין צבע צמר נקי אין בידינו ידיעה וודאית, שכן ישנם כמה סוגים של כבשים, וממילא אין צבע שאפשר להגדירו בוודאות כצבע של צמר נקי שאליו התכוונה התורה, וגם בעניין קרום ביצה אין לנו

הגדרה ברורה על איזו ביצה בדיוק מדובר. ובאופן בסיסי יש להניח שאם ידיעת המראות היתה פשוטה כל כך, לא היתה משמעות להלכה המצריכה להכיר אותם. הרי אין אדם שאינו מכיר את צבעם של שלג וקרם ביצה, ועל כרחך הכהנים צריכים להכיר גוונים מסוימים מאוד, שלא כל אדם הכיר אותם. וכעין הבקאות שנדרשה בזמן חז"ל לצורת ראיית כתמים (נדה כ, ב ועוד). ועכ"פ ברור שאיננו יודעים את צבעו המדויק של ההיכל. ואמנם היה אפשר להבין שהצורך בבקאות בגווי נגעי העור מתייחס רק לכהן הרואה את נגעי העור ולא לכהן הרואה נתק, שבו לא נאמרו הצבעים הללו. אך מלשון הרמב"ם נראה שכהן שאינו בקי בכל המראות, אינו יכול לדון אפילו אחד מהם שבו הוא בקי.

ועל כל פנים, נראה שכל זה אינו אמור אלא בנוגע לראיית נגעים, אך לא בנוגע לאיסור קציצת בהרתו, וכפי שכתב המנחת חינוך הנ"ל.

דברי השו"ע בעניין הנחת תפילין למצורע כמקור לחלות טומאת צרעת בזמננו

אחר כל זאת, יצוין כי ד"ר נמיר¹⁸ עמד על כך שהשו"ע (או"ח לה, יג) כתב: 'מנודה ומצורע אסורים להניח תפילין', והרי ידוע הכלל שאין דרכו של השו"ע לכתוב דינים שאינם נוהגים בזמננו, ומכך משמע שלא ראה מניעה עקרונית לחלות טומאת צרעת בזמננו. ושם מצורע נזכר כאן אגב מנודה, שבוודאי נוהג בזמננו, ובדומה למה שאגב דיני רופא, נזכר בשו"ע (יו"ד שלו, א) הדין שרופא שהרג בשוגג את מטופלו גולה לעיר מקלט, דין שבוודאי אינו נוהג בזמננו¹⁹. אמנם דווקא בנוגע למנודה, העירו האחרונים (שם, ועל שו"ע יו"ד שלד, ב) שההכרעה האוסרת עליו להניח תפילין אינה פשוטה כל כך, ואכמ"ל.

ז. שימוש במשחה להצמחת שער

דברי המנחת אשר

ומו"ר בספר מנחת אשר (ויקרא סי' כג) כתב:

לעצם השאלה שעוררתם לאסור את השימוש במשחות שנועדו להצמיח שער ולרפא את הקרחת, משום הלאו של 'את הנתק לא יגלח', וזאת על פי דברי הרמב"ן שם שכתב 'לפי פשוטו יזהיר שלא יעביר תער על מקום הנתק שאע"פ שאין בו שער אם יעביר תער על המקום ההוא יתגרד העור ויהיה סיבה להצמיח בו שער לבן דרך בעל חטטין שבראש וכל המשיירין שערוותיהן לגרד

18. לעיל הערה 1, עמ' 23, 28.

19. ראו עוד: הרב שלמה שלוש: תשלומי פיצויים בגין רשלנות רפואית, **שערי צדק** ג (תשס"ג), עמ' 126-138, ובמיוחד עמ' 137 שבו התייחס לדברי השו"ע הללו.

המקום וגם לעשות בהן באיזמל חבורות', הרי לן מדברי הרמב"ן דאסור לגרום צמיחת שער בנגע הנתק ולטהרו בכך, והוא הדין בנידון דידן. ולענ"ד אין כאן בית מיחוש, ואבאר טעמי ונימוקי. והעלה ארבעה טעמים להקל בזה:

[א] כתב החזון איש בסי' ג' מנגעים אות (פ') [ד'] ד'נתק הוא ענין פתאומי ואפשר לעמוד עליו, שזה [=קרחת מחמת חולין] נופל מעט מעט מהנתק נופל כל השער בבת אחת'. ולפי דבריו אין מצוי כלל בזמנינו נגע הנתק ואינו ענין כלל לנשירת שער שהיא תופעה טבעית. ולענ"ד דברי החזון איש ברורים וראוי הוא לסמוך עליו, ובודאי בשעת הדחק.

[ב] ועוד היה נראה לחלק בין גירוד המצמיח באופן ישיר למשחות ותכשירים שאין בהם אלא גרמא בעלמא ואין בו איסור, והרי זה כמי שעוסק ברפואה במחלת הצרעת שאין בו איסור של קציצת בהרת. ועוד, דלא נאסר אלא גלוח, וכדכתיב 'ואת הנתק לא יגלח' ולא נאסרה ההשתדלות בדרכי הרפואה [...]

[ג] לא מצינו פירוש מחודש זה אלא בדברי הרמב"ן, ומנא לן להחמיר כוותיה? [...]

[ד] אך בעיקר נראה לענ"ד שכל דבריכם בטעות יסודו ואין כאן שמץ איסור, דהלא כך דרך מפרשי התורה מרבתינו הראשונים כמלאכים, לפרש את מקראי הקודש לפי פשוטן, ואין כונתם כלל וכלל לקבוע הלכה לפי פשוטו של מקרא אלא לעסוק בביאורי המקראות בפשוטו של מקרא, אבל אין ההלכה נקבעת אלא על פי מסורת חז"ל [...] [דהיינו] שלא יגלח סביבות הנתק.

הערות בדברי המנחת אשר

לכאורה יש מקום לדון בטעמים אלה. על הטעם הראשון יש להעיר שלכאורה לא ברור מה הביסוס לדברי החזון איש. ומדברי החזון איש במקורם נראה שלא התכוון לחדש מסברתו גדר במהות הנתק, אלא לבאר מדוע 'קרחת וגבחת הידוע לנו' אינו בכלל נתק לשיטת הר"ש, ובדרך הילוכו הוסיף וכתב את הדברים שעליהם הסתמך המנחת אשר. ועוד, שבלשון המנחת אשר מופיעים לכאורה שני עניינים: הפתאומיות ואי-הטבעיות. ולכאורה אלה שני מדדים שונים. על הטעם השני יש להעיר שלכאורה גם גירוד בראש אינו מצמיח באופן ישיר, אלא בדרך גרמא, ובכל זאת הרמב"ן אסר אותו מן התורה.

על הטעמים השני והשלישי והרביעי יש להעיר הערה עקרונית, שלכאורה מקור האיסור אינו בדברי הרמב"ן אלא במקרא מפורש דואת הנתק לא יגלח, ולפי הרא"ש הנ"ל גם ממקרא מפורש דהשמר בנגע הצרעת. כאמור,

שני מקראות אלו הובאו להלכה בדברי חז"ל ומוני המצוות. ולכאורה נראה שמי שגורם לביטול נגע הצרעת על ידי גרמא אינו מקיים את המצווה להישמר בנגע הצרעת, דמהותה של הישמרות מדבר מסוים שהיא כוללת גם הימנעות מהגעה אליו בגרמא. וכעין זה כתב בלהורות נתן (יד, קנג, ה) ²⁰.

ח. סיכום

שיטות הראשונים

מדברי הראשונים עולות שלוש אפשרויות באבחנה בין נתק שמהווה סימן טומאה ובין קרחת וגבחת שאינן מהוות סימן טומאה: לשיטת הרמב"ן והראב"ד ההבדל הוא **במקום הנשירה**: קרחת וגבחת הן בשולי הראש הקדמיים או האחוריים, ואילו נתק הוא באמצע הראש. לשיטת הר"ש והרא"ש ההבדל הוא **בקביעות הנשירה**: קרחת וגבחת הן נשירה בלתי-הפיכה, ואילו נתק הוא נשירת שערות שעתידות לצמוח אחרות במקומן. לשיטת הרמב"ם ההבדל הוא **בגורם הנשירה**: קרחת וגבחת נעשו בידי אדם או על ידי חולי, ואילו נתק נעשה בידי שמים ובאופן טבעי. צ"ע כיצד יש להכריע או לדון בין שלוש האפשרויות הללו, לפי מה שהתבאר שלכאורה אין בדבר הכרע.

שייכות איסור תלישת סימני צרעת בנתק ובזמן הזה

בשונה מרוב דיני צרעת שאינן נוהגים בזמן שאין כהנים הבקיאים במראות צרעת, איסור תלישת סימני צרעת אינו תלוי בראיית כהן ובבקאותו של הכהן. ולפי זה נראה שהוא נוהג גם בזמן הזה. הראב"ד נקט שאיסור זה אינו חל בנתק אלא רק בנגעי העור, אך כל שאר הראשונים נקטו שהאיסור נוהג גם בנתק.

דברי המנחת אשר בעניין משחה להצמחת שיער

מו"ר המנחת אשר נטה להסתמך למעשה על מה שכתב החזו"א שנתק הוא עניין פתאומי, אך לכאורה לא ברור מקורו של החזו"א, וצ"ע אם דברי החזו"א נאמרו בדווקא ולהלכתא. עוד דן המנחת אשר להקל בהשתלת שיער בגרמא, או בכל השתלת שיער, אך לכאורה יש קשיים בדבריו, וכפי שהתבאר.

20. ומה שכתב בתורה **תמימה** (דברים כד, הערה קט) להקל בגרמא בעקירת צרעת הוא קשה, וכבר העיר עליו ביביע אומר (ד, או"ח לג, ו).